

TEZÂKÎR ÇERÇEVESİNDE AHMED CEVDET PAŞA'NIN EĞİTİM GÖRÜŞLERİNİN ANALİZİ

Halil İbrahim ÇELİK*

ÖZ

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için önemli gelişmelerin yaşandığı dönemdir. III. Selim döneminde başlayan devleti yeniden yapılandırma çalışmaları, XIX. yüzyıl boyunca artan bir ivme ile devam etmiştir. Toprak kayıplarını telafi etmek ve devleti yeniden yapılandırarak çöküşten kurtarmak için başlatılan modernleşme çalışmalarında sürecin doğası gereği eğitime öncelik verilmiştir. XIX. yüzyıl dünyasında devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli insanı yetiştirmek için batı ülkelerindeki kurumlar da örnek alınarak yeni eğitim kurumları açılmıştır. Hukukçu ve tarihçi kimlikleri ile tanınan Ahmed Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılanma döneminde diğer görevlerinin yanı sıra 1845 yılından itibaren eğitim bürokrasisinde; öğretmenlik, okul müdürlüğü, eğitim bakanlığı, ders kitabı yazarlığı, akademi üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Bu görevleri sırasında eğitim reformlarına dolaylı ya da doğrudan önemli katkıları olmuştur. Dönemin hem şahidi hem de aktörü olan Ahmed Cevdet Paşa'nın talebelik dönemlerinden başlayarak kamu görevleri dönemini kapsayan hayat tecrübelerini aktardığı Tezâkîr isimli eseri diğer kaynaklarda olmayan orijinal bilgiler vermektedir. Medrese kökenli, ilmiye sınıfı mensubu bir âlim olmasına karşın belirli ilkeler ve kültür unsurlarına dikkat edilmesi kaydıyla Osmanlı Devleti'nde modern eğitim kurumlarının açılmasını destekleyen Ahmed Cevdet Paşa'nın eğitim sorunlarının çözümüne getirdiği yaklaşımlar ve eğitimde yeniden yapılanma projeleri günümüz eğitim sorunlarının çözümleri bakımından da yol gösterici niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Tezâkîr, Eğitim Reformu, Ahmed Cevdet Paşa, Modern Eğitim

AN ANALYSIS OF THE VIEWS OF AHMED CEVDET PASHA ON EDUCATION IN THE CONTEXT OF HIS BOOK TEZÂKÎR

ABSTRACT

During the 19th century, the Ottoman Empire saw significant transformation. Reconstruction efforts had started during the reign of Sultan Selim III, only to pick up momentum during the century in question. Priority was placed on education modernize the empire, compensate for lost provinces, and save it from the brink of collapses. New schools were set up that followed Western models, to train the qualified people to meet the demands of the state. One major figure during that movement (beginning in around 1845) was Ahmet Cevdet Pasha, historian, judge, teacher, school principal, Ottoman Minister of Education, textbook author, and academy member. As such, he helped shape education reforms both directly or indirectly. One of his books, Tezakir, reflects on his career in education. It offers us original information not found in other sources. From that, we have learned that he supported the opening of modern European-esque schools even though was reared in madrassahs and held rank among many religious scholars. He maintained one condition however: that such schools uphold certain (Ottoman) principles and cultural elements. Modern Turkey's education system still faces this issue today.

Keywords: Tezakir, Education Reform, Ahmet Cevdet Pasha, Modern Education

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 09.01.2022; Yayına Kabul Tarihi: 15.02.2022

* Dr. Öğretim Görevlisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, KONYA; ORCID: 0000-0001-5500-4226, E-posta: hicelik@erbakan.edu.tr, halilibrahimcelik42@gmail.com

Giriş

Eğitim-Öğretim ilk insandan günümüze, insanlığın en önemli uğraş alanlarından biridir. Tarih boyunca hem bireyler hem de toplumlar ve toplumların örgütlü yapısı olan devletler, gelecek inşasında mühim gördükleri eğitim alanını kontrol etmeye çalışmışlardır. Devletler, eğitim yolu ile toplumun geleceğini şekillendirmek ve toplum değerleri ile uyumlu ideal insanı yetiştirmek için çaba harcamışlardır. Eğitim, siyasi ve ekonomik nedenlerle kültürel değişimlerin yaşadığı devirlerde devletlerin, en yoğun yenilik/değişiklik yapmak istedikleri alanların başında gelmektedir. Değişim dönemlerinde, muhafazakâr görüşlerin de inkılapçı görüşlerin de üzerinde en çok çalıştığı alan, eğitim olmuştur. Çünkü hem mevcut durumu muhafaza etmek isteyenler hem de yeni bir dünya kurmak isteyenler eğitim ile amaçlarını gerçekleştirebileceklerini düşünmüşlerdir.

XVII. yüzyıldan itibaren Hristiyan-Batı medeniyetindeki teknik gelişmelere İslam medeniyeti uyum sağlayamamıştır. Osmanlı Devleti, XVII. Yüzyıldan itibaren Batı medeniyetinin gelişim sürecine intibak sorunuyla karşı karşıyadır ve devlet idarecileri, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda hassaten eğitim-öğretim alanında reformist bir anlayışla hareket ederek intibakı gerçekleştirmeyi arzulamışlardır. Bu kapsamda I. Abdülhamid ile başlayan süreç, III. Selim, II. Mahmut, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde aynı minvalde devam etmiştir. Türk modernleşme dönemi olarak tanımlanan bu zaman diliminde eğitim – öğretim alanındaki düzenlemeler dönemin önemli başlıklarından birini oluşturmuştur. Eğitim-öğretim toplumun geleceğini etkileyen önemli bir alan olmakla birlikte, paydaş ve bileşenlerinin çokluğu bu alanda yenilik yapmayı hem zor hem de karmaşık hale getirmektedir. Eğitim faaliyetlerinin; din, hukuk, ahlak, iktisat, kültür, sanat ve teknik bilimler ile iç içe ve eşgüdüm halinde sürdürülmesi mecburiyeti reform süreçlerine bu alanların her birinin ayrı ayrı müdahalesine de neden olmuştur. Bu nedenlerle de eğitim bilimi diğer disiplinler ile ortak bir süreç yönetmek durumunda kalmaktadır. Sağlık, bayındırlık, sanayi gibi alanlar ile kıyaslandığında eğitim, reform yapmanın en zor olduğu alanların başında gelmektedir. Diğer yandan insan yaşamının tüm alanlarını etkilediğinden, eğitim reformu diğer disiplinlerin hiçbirisinden ayrı değerlendirilmemiştir. Türk eğitim tarihinde XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren başladığı değerlendirilen modernleşme süreci, ilk dönemde temel amacı devleti yıkılmaktan kurtarmak olmakla birlikte, Anasır-ı Osmaniye'nin siyaset, kültür, askerlik ve sanat gibi birçok alanda yeni bir sosyal yapıya kavuşması sonucunu doğurmuştur.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (BOA, Y. EE. 0112.06) ile yeni bir döneme girdiği değerlendirilen Türk eğitim sistemini Bayram Kodaman, medrese devri, mektep devri ve okul devri olarak üç dönemde incelemiştir. Bu dönemlendirme isimleri ile uyumlu olarak modernleşme sürecinin gelişimi de göstermektedir (Kodaman, 1999, s. XI-XIV). Yenilik ve düzenlemelere üç fikir, ya da üç ayrı anlayış ile yön vermeye çalışılmıştır. Bu anlayışlar; muhafazakârlık, batıcılık ve muhafazakâr tanzimatçılık olarak tanımlanmıştır. Koçi Bey Risalesi'nde temel çerçevesi görülen medreselerin yeniden ihyasını hedefleyen muhafazakâr tutum ile batı eğitim sisteminin mekân tasarımı ve ders müfredatı ve ders araç gereçleri dâhil tüm unsurlarını Türkiye'de uygulamayı hedefleyen batıcı tutum iki farklı görüşü temsil etmektedir. Bu görüşler arasında Ahmed Cevdet Efendi'nin hem teorisini hem de pratiğini geliştirmeye çalıştığı muhafazakâr yenilikçilik üçüncü bir bakış açısı olarak tespit edilmektedir. "İbn Haldun'un son şakirdi" (Tanpınar, 2012, s. 177); "Şark medreselerinin son güneşi" ve "milli dâhimiz" (Ortaylı, 1987, s. 262-267) sıfatları ile de anılan Ahmed Cevdet Efendi/Paşa; devlet adamı, tarihçi, edebiyatçı, hukukçu ve eğitimci kimlikleri ile eğitim reformlarının yönünü belirlemede etkili olmuştur. Onun Hristiyan ve İslam medeniyetleri arasındaki değerlendirme ve tercihleri, aile yaşamına da yansıyan ikilemleri ve muhafazakârlıkla modernleşmeyi kimliğinde birleştirme çabaları

eğitim kurumlarındaki uygulama ve hedeflerini önemli ölçüde etkilemiştir (Meriç, 1986, s. 93-97; Meriç, 2002, ss. 244-245). “*Âlemde rahat ister isen âdet etme, âdete muhalefet etme*” ifadesi Ahmed Cevdet Paşa'nın muhafazakâr yaklaşımını göstermektedir (Cevdet Paşa, 1986, s.19). Hem bilgi/yorum/teori hem de uygulama/iş görme kapasitesi yüksek bir âlim olarak Ahmed Cevdet Paşa dört padişah döneminde kamu görevinde bulunmuş, Tanzimat dönemi Osmanlı devlet ricali ile yakından çalışma imkânı bulmuş bir devlet adamıdır (İzgöer vd. 2021, s. 13).

Osmanlı Devleti yeniden yapılanma sürecinin jenerik adı olarak kullanılan Tanzimat reformları, sosyal bilimler alanında çalışma yapanlar tarafından Türk milletinin başına gelen tüm kötülüklerin anası ve Türklerin güzel günlerinin başlangıcı olmak üzere iki zıt görüşte değerlendirilmiştir (Danışman, 1966, s. 51-54; Sırma, 1990, s. 38-49; Karal, 2007, s. 181-183). Bu kategorik bakış açılarına karşın “Tanzimat gerçekte neyi sağlamıştır?” sorusuna net bir cevap verebilmek mümkün gözükmemektedir. Tanzimat sürecinin değerlendirilmesi ve daha geniş bir perspektiften olumlu olumsuz yönlerinin anlaşılabilmesi için Ahmed Cevdet Paşa'nın eğitim görüşlerinin incelenmesinin Türk modernleşmesinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Paşa'nın kendi kaleminden Tezâkîr, Marûzât isimli eserleri ve lâyhaları döneme ışık tutan önemli kaynaklardır. Bu kaynaklar Paşa'nın düşünce dünyasını anlamamızı sağlayabilecek niteliktedir. Çok yönlü kimliği ile Ahmed Cevdet Paşa'nın, dönemin devlet adamları içerisinde muhafazakâr duruşu, buna karşın eğitim sistemine getirdiği modern reform önerileri ve uygulamaları günümüz eğitim sisteminin sorunlarının çözümü için de yol gösterici olacağı değerlendirilmiştir.

1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı ve Görevleri

XIX. yüzyılın önemli devlet adamı ve âlimlerinden Ahmed Cevdet Paşa, Hicri 1238 yılında (13-14 Receb 1238/26-27 Mart 1823) günümüzde Bulgaristan sınırlarında kalmış olan Lofça kasabasında doğmuştur. İlk adı Ahmed olup Cevdet mahlasını İstanbul'da öğrenimi sırasında şair Süleyman Fehîm Efendi'den almıştır. Küçük yaştan itibaren ailesinin sosyal ve ekonomik durumunun da katkısı ile nitelikli bir eğitim almıştır. Dedesinin himayesinde özel hocalardan aldığı derslerde İslamî ilimlere ve Arapçaya ilgisi ve yeteneği görülen Ahmed, 1839'da daha iyi bir eğitim için İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da dönemin önemli ilim adamları; Hâfız Seyyid Efendi, Doyranlı Mehmed Efendi, Vidinli Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi ve Birgivi Hoca Şâkir Efendi'den ders almıştır. Ahmed Cevdet bu dönemde İslamî ilimlerin yanında Miralay Nûri Bey ve Münecimbaşı Osman Sâbit Efendi'den hesap, cebir, hendese dersleri de tahsil etmiştir. Ahmed Cevdet Efendi'nin aynı dönemde İstanbul'daki ilmî ve edebî cemiyetler ile de ilgilendiği İstanbul Çarşamba'daki Murad Molla Tekkesi'nin şeyhi Mehmed Murad Efendi'den Mesnevî okuyarak Farsça öğrendiği bilinmektedir. Böylece eğitim döneminde hem müderrislik hem de Mevlevihanlık icazetnamelerini almıştır. Kuş adalı İbrahim Efendi'nin sohbetlerini takip ederek tasavvuf ve edebiyatı tanımış, şiir ve dil bilgisini geliştirme imkânı bulmuştur. Ahmed Cevdet kendi ifadesine göre, okuyup yazabilecek seviyede Arapça ve Farsça, anlayabilecek ölçüde Fransızca ve Bulgarca biliyordu. Ahmed Cevdet Efendi'nin ilim¹ ve fikir adamı olarak yetişmesinde dönemin resmî eğitim müesseselerinden aldığı derslerden daha çok özel gayretlerinin etkisi olmuştur. Yine kendi ifadesine göre, öğrenimi sırasında bayram tatilleri hariç olmak üzere tatil zamanlarında bile sürekli kitap okumuştur (BOA, DH. SAİD. d. 001, 8/12; Cevdet Paşa, 1986, s. 23; Halaçoğlu vd. 1993, s. 443-450). Eğitimini tamamladıktan sonra 1844 yılı ocağında Rumeli Kazaskerliğine bağlı Premedi kazası kadısı olarak göreve başlamış, 29 Haziran 1845 tarihinde ise İstanbul Müderrisi derecesini almıştır. Ahmet Cevdet, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti bürokrasisinde kadılık ve

¹ Ahmed Cevdet Paşa ilmi “*bir cihet-i vahdet ile mazbut olan mesâili bilmek*” olarak tanımlamıştır.

müdürlük dışında eğitim, adalet ve ticaret nazırlıklarında, nazırlık dâhil olmak üzere birçok üst düzey görevde bulunmuştur (BOA, Y. EE.75-26 -001, 002, 003). 1848 yılında Mustafa Reşit Paşa yeniden sadrazam olunca daha önce çocuklarına öğretmenlik yapan Ahmed Cevdet Efendi'yi Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti ve Meclis-i Maarif çalışmalarında görevlendirmiştir. Bu görevlendirmeler ona yeniliklere açık tutumu ve intibak kapasitesi nedeni ile verilmiştir. Bu dönemde nezaretin bütün raporları Ahmed Cevdet Efendi tarafından kaleme alınmıştır (Cevdet Paşa, 1986, s. 24; Acuner, 1994, s. 32; İzgöer vd. 2021, s. 13). Ahmed Cevdet Efendi bu memuriyetler dışında vilayetlerdeki siyasi yâ da sosyal sorunları çözmesi için "me'mûriyyet-i fevkalâde" sıfatı ile de görevlendirilmiştir. 14 Ağustos 1850 tarihinde Meclis-i Maârif-i Umûmiyye âzalığı ve dârümuallimîn müdürlüğüne tayin edilmesi O'nun, eğitim-öğretim alanında hem kuram hem uygulama bakımından yaptığı kapsamlı çalışmaların kaderini belirlemiştir. Encümen-i Dâniş üyeliğı de Meclis-i Maârif-i Umûmiyye âzalığı sırasında hazırladığı Sultan Abdülmecid'e sunulan Kavâid-i Osmâniyye eğitim çalışmalarının devamı niteliğindedir.

Padişah tarafından 1774-1826 dönemi Osmanlı tarihini yazmakla görevlendirilen Ahmed Cevdet, vak'anüvis olarak görev yaparken Tezâkir-i Cevdet'i kaleme almıştır. İşkodra ve Bosna isyanlarının askeri yöntemlere ihtiyaç göstermeksizin bastırılmasını sağladığı "Me'mûriyyet-i fevkalâde" görevi sonrasında daha önce hiçbir ilmiye mensubuna verilmemiş olan ikinci rütbeden "Nişân-ı Osmânî" ile ödüllendirilmiştir. Benzer bir çalışmayı Kozan olayları (1864) sırasında da başarı ile tamamlayan Ahmed Cevdet Efendi bu gelişmeler sırasında çok istediğı şeyhülislamlık görevini beklerken 13 Ocak 1866 tarihinde kazaskerlik pâyesi vezârete çevrilmiş, "efendilikten paşalığa" terfi etmiştir. Arzusu dışında gelişen ve kendisine haksızlık olarak gördüğü bu değişiklik ile ilmiye sınıfından seyfiye sınıfına geçen az sayıdaki Osmanlı bürokratından birisi olmuştur (Cevdet Paşa, 1986, s. 197-199). İki yıl süren Halep valiliğı sonrasında Ahmed Cevdet, 1868 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin ikiye ayrılmasıyla teşkil edilen Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye başkanlığı görevi ile İstanbul'a geri dönmüştür. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye başkanlığı döneminde Hanefi fihhına dayalı bir kanun hazırlanması fikri kabul görmüş ve Bâbîâlî'de Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti, Ahmed Cevdet'in başkanlığında kurulmuştur. Mecelle isimli medeni hukuk kitabı hazırlanmasına komisyon başkanı ve üye olarak katkı sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda devlet yönetiminde yaşanan istikrarsızlık ortamından en çok etkilenen devlet adamlarından birisi olan Ahmet Cevdet'in kısa aralıklar ile farklı görevlere getirilmesi hatta zaman zaman merkezden uzaklaştırılmak için Balkanlarda ya da Anadolu'da eyalet valiliklerine görevlendirilmesinde Onun "muhafazakâr modernist" görüşlerinin de etkisi vardır. Ahmed Cevdet Paşa İstanbul'da Şûrâ-yı Devlet üyesi, sadrazam vekilliğı, ticaret, evkaf, adliye ve maarif nazırlıklarında görev yapmıştır. Ahmed Cevdet, farklı dönemlerde üç kez atandığı Maarif Nazırlığı dönemlerinde ise sıbyan mekteplerinden Fatih Medresesine kadar her seviyede okullar için ders programları hazırlatmaya çalışmıştır. Eğitim görüşleri uygulama imkânı bulduğu kısa dönemli Maarif Nazırlıkları sırasında Nuruosmaniye Camii avlusunda ilkokul derecesinde açılan ve modern usullere göre eğitim veren "ibtidâiyye"nin açılışı, Dârümuallimîn teşkilâtının sıbyan, rüşdiye ve idâdî olmak üzere üç dereceye göre düzenlenmesi, ders kitapları hazırlaması çalışmaları ile dikkat çekmiştir. Kavâid-i Türkiyye, Mi'yâr-ı Sedâd ve Âdâb-ı Sedâd adını taşıyan üç ders kitabı bizzat Ahmed Cevdet tarafından yazılmıştır (Cevdet Paşa, 1980, s. 215; Keskinöğlü, 1966, s. 221-234). Adliye Nâzırlığı döneminde 26 Haziran 1880'de açılan Mekteb-i Hukuk'ta usûl-i muhâkeme-i hukukiye, belâgat-ı Osmâniyye ve ta'lîm-i hitâbet dersler de vermiştir (BOA, I. MF. 01.01.01, 02; Cevdet Paşa, 1980, s. 215). 30 Kasım 1882'de itibaren üç buçuk yıl resmî görevlerden uzak kalmıştır. Bu fasiladan sonra yeniden Adliye Nazırı olan Ahmed Cevdet

Paşa, 10 Mayıs 1890'da II. Abdülhamid tarafından Meclis-i Âlî'ye tayin edilmiştir. Bu görevi devam ederken 26 Mayıs 1895'te Bebek'teki yalısında vefat etmiş ve Fâtiht Sultan Mehmed Türbesi hazîresine defnedilmiştir.

Ahmed Cevdet Paşa, yetmiş iki yıllık ömrüne kadılıktan sadrazam vekilliğine çok sayıda kamu görevinin yanı sıra; tarih, edebiyat, hukuk, eğitim alanlarında sayısız eser sığdırmıştır. Osmanlı tarihinin Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına (1826) kadar gelişen tarihi olayları anlatan Târîh-i Cevdet, Cevdet Paşa'nın vak'anüvisliği zamanında (1855-1865) bizzat kendisinin de içinde bulunduğu olaylara dair tuttuğu notlardan teşekkül eden bir hâtırat niteliği taşıyan Tezâkir, II. Abdülhamid'in isteği ile 1255-1293 (1839-1876) yılları arasındaki tarihî ve siyasî olayların özet olarak kaleme alındığı Ma'rûzât önemli eserleri arasındadır (Halaçoğlu vd. 1993, s. 443-450; Gündüz, 2012, s. 49; Cevdet Paşa Evrakı, nr. 22-25). Ayrıca; Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ, Kırım ve Kafkas Tarihçesi, Mukaddime-i İbn Haldûn, Belâgat-ı Osmâniyye, Kavâid-i Osmâniyye, Medhal-i Kavâid, Kavâid-i Türkiyye, Dîvân-ı Sâib Şerhi'nin Tetimmesi, Mi'yâr-ı Sedâd, Âdâb-ı Sedâd fî ilmi'l-âdâb, Beyânü'l-unvân, Takvîmü'l-edvâr, Mecmûa-i Ahmed Cevdet, Hulâsatü'l-beyân fî telîfi'l-Kurân, Mecmûa-i Âliye, Ma'lûmât-ı Nâfia, Hilye-i Saâdet, Eser-i Ahd-i Hamîdî, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Risâletü'l-Vefâ, İcâr-ı Aka Nizamnamesi, Mahkeme-i Temyizin Vezâifine Dair, Ta'limnâme-i Harîr, Tarifü'l İrtifa isimli eserleri bulunmaktadır. Ahmed Cevdet Paşa şiirlerini Sultan Abdülhamid'in isteği üzerine kaside, gazel, şarkı, rubâî ve müfred tarzındaki şiirlerini bir divanda toplamıştır. Bu eserlerin el yazması nüshaları İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir (Cevdet Paşa Evrakı, No: 32, 35; Halaçoğlu vd. 1993, s. 443-450; Gündüz, 2012, s. 50-55; Yılmaz, 2013, s. 19-31).

2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Eğitim Görüşlerin Analizi

Eğitim eksenli olarak yaşamı kısaca ele alınan Ahmed Cevdet Paşa'nın diğer kitaplarının hulasası olarak değerlendirilen ve hatırat türünde görüşlerini ve gözlemlerini ifade ettiği Tezâkir-i Cevdet, onun eğitim görüşlerinin ve düşünce yapısının tanınması bakımından önemli bir kaynaktır. Tezakir ilk kez Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nın 44 (1 Haziran 1333) ve 47. (1 Ekim 1333) sayılarında "Vak'anüvis Cevdet Paşa'nın Evrakı" adı ile yayımlanmıştır. Günümüz harfleriyle tam neşri ise Mehmet Cavit Baysun tarafından dört cilt halinde hazırlanmış ve Türk Tarih Kurumu tarafından 1953-1967 yılları arasında yapılmıştır. 1986 yılında ise eserin ikinci baskısı yine Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Tezâkir-i Cevdet'in Cevdet Paşa'nın el yazısıyla olan müsveddeleri yirmi bir defter halinde İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır (Cevdet Paşa Evrakı, nr. 1-21). Bu belgelere aynı zamanda Başkanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarından da ulaşılabilmektedir (BOA, A. VKN. 01.023.01-02; BOA, A. VKN. 01.025.01; BOA, A. VKN. 02.022.03.01-08).

Tezakir, Cevdet Paşa'nın on yıl süren vak'anüvisliği döneminde (1855-1865) bizzat içinde bulunduğu olaylara dair tuttuğu notlardan oluşan bir hâtırat/otobiyografi türünde bir eser niteliği taşımaktadır. Cevdet Paşa, bu notları kendisinden sonra vak'anüvis olan Ahmed Lutfi Efendi'ye tezkireler halinde göndermiştir. Bu nedenle esere Tezâkir-i Cevdet adı verilmiştir. Kırk tezkireden meydana gelen eserin birinci tezkiresinde Ahmed Cevdet Paşa'dan önce görev yapan vak'anüvislerin durumları anlatılmakta, altıncı tezkireye kadar Paşa'nın halefi Ahmed Lutfi Efendi'ye gönderdiği bazı evraklar hakkında bilgi verilmektedir. 6-39 numaralı tezkireler ise Cevdet Paşa'nın bizzat yaşadığı Tanzimat devrinin bir kısım olayları ile bu dönemin hemen hiçbir eserde bulunmayan siyasî, sosyal ve ahlâkî durumu yer almaktadır. Son tezkirede ise Paşa'nın biyografisi yer almaktadır.

Eser tamamlandıktan sonra ise tetimme² eklenmiştir. Tezakir, okuyucusunu XIX. yüzyıl siyasî, toplumsal ve ekonomik durumu hakkında bilgilendiren, anlatım tarzı ve dili ile Osmanlı yöneticilerinin dünyası hakkında bilgi veren bir kaynaktır. Ahmed Cevdet Paşa'nın görüp işittiği veya bizzat karıştığı hadiseler, içyüzünü bildiği meseleler, zamanındaki devlet adamlarına dair düşüncelerini kaleme alırken kendi görüşlerini de açık bir şekilde ifade etmiştir. Tanzimat devrinden II. Abdülhamid döneminde gelişmeleri Cevdet Paşa gibi ilmi ve ihatası genel kabul gören bir müelliften incelemek bugün de tartışılan eğitim reformlarının anlaşılmasını ve değerlendirmesini kolaylaştıracaktır. Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât'ı layihaları ve diğer eserleri Tezâkîr'deki bilgileri tamamlar niteliktedir.

Ahmet Cevdet Paşa; Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid ile aynı dönemde yaşamış ve kamu görevlerinde bulunmuştur. Cevdet Paşa bu dönemde Mustafa Reşid Paşa'nın mahremiyet dairesine girerek, çok mühim meselelerin içyüzünü öğrenmiş, Âli, Fuad, Rıza, Damad Mehmed Ali, Yusuf Kâmil, Mütercim Rüşdi, Mahmud Nedim, Şirvanizade Rüşdi, Hüseyin Avni ve Midhat paşalarla birlikte kabinede görev yapmıştır. Bu devlet tecrübesi devrin siyasi olaylarını yakinen öğrenmesini sağlamıştır. Saray yaşantısından, devlet adamları arasındaki siyasi çekişmelere kadar birçok ayrıntılı bilgi sunan Tezakir, okuyucusuna XIX. yüzyıl Osmanlı dünyasını yaşatır. Eserde diğer bilgilerle birlikte eğitim kurumlarının açılışı, eğitim süreçleri, mali durumları, öğretmen yetiştirme uygulamaları, dil eğitimi ve eğitimde dilin önemi değerlendirmiştir. Tezakir-i Cevdet, aynı zamanda Maarif Nazırı olarak da görev yapan Paşa'nın maarif uygulamalarının da bir savunusu niteliğindedir. Tezâkîr-i Cevdet günümüz eğitim sorunlarının kökenlerinin tanınması ve çözüm önerileri sunulabilmesi açısından da önemli veriler içermektedir. Devletin yeniden yapılanmasına ilişkin yapılan hiçbir tartışma yâ da reform süreci, eğitim-öğretim etkinliklerinden bağımsız değerlendirilmemiştir.

2.1. Eğitimde Dilin Önemi ve Türkçe Eğitimi

Dil milleti oluşturan maddî ve manevî unsurların başında gelmektedir. Bu nedenle dil bakımından birlik olmayı başaramayan toplumların millet kimliğini kazanması mümkün olmamıştır. Yine kültür ve medeniyetin gelişmesi de dilin anlatım gücü ile doğru orantılıdır. Dilin korunması, gelişmesi ve güçlü bir ifade aracı olması eğitim ile mümkündür. Bu yaklaşıma uygun olarak Ahmed Cevdet Paşa, eğitim öğretim faaliyetlerinin her kademesinde eğitim dilinin önemli olduğunu değerlendirmiştir. Bu düşüncesi nedeni ile iptidailerden hukuk mektebine kadar her seviyedeki eğitim kurumlarında Belâgat-i Osmaniye adı ile dil bilgisi derslerinin okutulmasına özel bir önem vermiştir. Ahmed Cevdet Paşa okullarda okutulmak üzere modern metotlara göre, Türkçe ders kitapları hazırlamış, Türkçenin ilim dili olamayacağını iddia edenlere bir cevap olmak üzere Takvîmü'l-edvâr adını verdiği risâlesini hazırlayarak Türk diliyle de güzel eserler yazılabileceğini pratiği ile göstermiştir (Keskinöğlü, 1966, s. 221-234; Cevdet Paşa, 1986, s. 110). Hukuk Mektebinin birinci ve ikinci sınıfında haftada bir kez dil eğitimi verilmesi onun bu görüşlerinin sonucudur (BOA, Y. PRK. MF. 05.024.01.01-03; Cevdet Paşa, 1986, s. 214-216). Fuat Paşa ile birlikte Bursa'da bulunduğu sırada Kavâid-i Osmâniye isimli dil bilgisi kitabını yazmıştır. Ahmed Cevdet Efendi, Türk milletinin lisanının Türkçe olduğunu ancak Arapça ve Farsçanın kaidelerinin öğrenilmesinin dönemin şartları gereğince zaruret olduğunu ifade etmiştir (Cevdet Paşa, 1986, s. 45; Acuner, 1994, s. 33). Sıbyan mektepleri (ilkokul) için, yazdığı Kavâ'id-i Türkiyye dışında kalan kitaplarında lisân-ı Osmânîyi üç dilin (Türkçe-Arapça-Farsça) kuralları içinde ele almıştır. Onun 1851 yılında yazdığı ilk dil bilgisi kitabı Kavâ'id-i Osmâniyye ile başlayan dil bilgisi çalışmaları, 1885 yılında

---

² Bir kitabın tamamlandıktan sonra içerik veya kronoloji açısından ortaya çıkan gelişmeleri eklemek, eksiklerini gidermek ve ilaveler yapmak amacıyla yazılan eser ya da bölüme verilen isimdir.

yayımladığı Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye ile sona ermiştir. Otuz beş yıl süren dil çalışmalarında hep aynı çizgi üzerinde eser veren Ahmet Cevdet Paşa, Kavâ'id-i Osmâniyye'deki terimlerini, dil anlayışını, imlâ ile ilgili tekliflerini, hatta örneklerinin önemli bir bölümünü çok fazla değiştirmeden tekrar etmiştir. Sözelimi bütün kitaplarında fiil çekimi için sevmek fiilini kullanmıştır. Medhal-i Kavâ'id ve Kavâ'id-i Türkiyye adlı kitaplarını ders kitabı olarak hazırladığı için, ilk eseri olan Kavâ'id-i Osmâniyye'deki ayrıntıları ayıklamaya çalışmış, ancak son eseri Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye'de geçmişte edindiği bütün tecrübeleri gözden geçirerek çalışmalarına son şeklini vermiştir. Belâgat-i Osmâniyye'yi, diğerleri gibi bir ders kitabı düzeni içinde yazmıştır. Ancak bu kitabın baş kısmında eserin yazılış gayesini açık ve güzel konuşmaya yardımcı olmak şeklinde özetler. Örnek aldığı dil, Arapçadır ve çalışmasını da Arapça belâgat kitaplarını esas alarak düzenlemiştir. Ahmet Cevdet Paşa, böylece Kavâ'id-i Osmâniyye ile başladığı dil bilgisi çalışmalarını Belâgat-ı Osmâniyye ile tamamlar ve Türkçeyi hem dil bilgisi kuralları bakımından hem de anlam dünyası bakımından incelemeye tâbii tutmuştur. Ahmet Cevdet Paşa, medrese eğitimi ve içinde yetiştiği kültür çevresinin etkisi ile Arapçaya önem vermekle birlikte, Türkçenin bir devlet ve eğitim dili olarak gelişmesi, zenginleşmesi ve sadeleşmesi için büyük çaba harcamıştır. Herkesin okuma-yazma öğrenmesi için Türkçenin sadeleşmesi gerektiğine inanmıştır. Arapça ve Farsçanın Osmanlı Türkçesi içerisinde önemli bir yer tuttuğunu tespit eden Paşa, Türkçenin konuşulması ve geliştirilmesinin önemini Şûrâ-yi Devlet âzâsından Ekrem Bey'in Ta'lim-i Edebiyyât adı ile kaleme aldığı küçük kitabına yazmış olduğu Takrîzde ifade etmiştir. Lisân-ı Osmânînin Türkçe olduğunu, Arapça ve Farsçanın ona sonradan eklenen unsurlar olduğunu düşünen Ahmed Cevdet, Türkçenin mükemmel bir lisan olduğunu, nazik ve zengin olduğunu ifade etmektedir. Türkçe ona göre uzun bir süre edebiyat ve eğitim dili olarak kullanılmadığı için tam olarak gelişmemiştir. Edebiyat ve eğitim dili olarak kullanılmadığı için güzelliğini ve zenginliğini kaybetmiştir (Cevdet Paşa, 1986, s. 214-216).

Dârü'lmuallimin'in (1848) kurulması ve Encümen-i Dâniş'in (1850) açılması, Türkçe ilk medenî kanun olan Mecelle'nin ve diğer bazı kanunların hazırlanması, açtığı okullara Türkçenin gramerinin ders olarak okutulması, Türkçenin ilk gramer kitabının hazırlanması Türkçenin gelişmesi için yaptığı önemli hizmetler arasında gösterilebilir (Keskinöğlü, 1966, s. 221-234; Cevdet Paşa, 1986, s. 110). Ahmet Cevdet Paşa; Türkçenin sadeleşmesini, dönemin tabiriyle kaba Türkçenin yaygınlaşmasını ve herkesin okur-yazar olmasını hedeflemiştir. Türkçenin bir bilim dili haline gelmesi arzusu bu düşüncelerinin zirve noktasını göstermektedir. Bir devlet ve hukuk adamı, bir tarihçi olduğu kadar, dil ve dil bilgisi tarihimiz bakımından çok derin izler ve etkiler bırakmış bir dil bilimci olarak değerlendirilebilir. Kendini, Türk toplum ve kültür hayatındaki eksiklikleri ve aksamaları gidermekle görevli sayan Ahmet Cevdet Paşa, diğer alanlarda olduğu gibi, dille ilgili görüş ve çalışmalarıyla da çok önemli öncülük görevi üstlenmiş; bilim ve eğitim hayatımıza önemli katkılarda bulunmuştur. Ahmet Cevdet Paşa, üzerinde çalıştığı dile Lisân-ı Osmânî adını vermekle birlikte, bu dilin aslının Türkçe olduğunu ve Arapça, Farsça unsurların sonradan dile karıştığını söylemektedir. Hatta Osmanlı Türkçesinin Çağatayî adını verdiği Doğu Türkçesinden geldiğini ifade ederek Türk dilinin tarihî ve coğrafi bağlantılarına da dikkat çekmektedir.

Ahmet Cevdet'in eğitim dilinin Türkçeleştirilmesi için yaptığı çalışmalara Fransızca hukuk terimlerine Türkçe anlamlar bulma gayreti, örnek olarak gösterilebilir. "Crise" yerine buhran, "periodique" yerine evrak-ı mevkute kelimelerinin kullanımını önermesi Türkçenin gelişimine verdiği önemi göstermektedir. Valide Sultan'ın Maarif Vekâletini ziyareti sırasında Reşid Paşa'nın konuşması ve bu konuşma hakkında Ahmed Cevdet Paşa'nın değerlendirme notları da Tezâkîr'de kaydedilmiştir. Ziyaret sırasında Kavâ'id-i

Osmaniye kitabının yazılması ve Osmanlı Türkçesinin kurallarının öğrencilere öğretilmesi ve dilin Arapça ve Farsça etkisinden arındırılması için yapılan çalışmalara özel vurgu yapmıştır. Eser Valide Sultan'a takdim edilmiştir. Ziyarete ibtidailerden hukuk mektebine kadar tüm eğitim kurumlarında Türkçe öğretimine önem vermesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Dilin doğru kullanılması ve doğru öğretilmesinin eğitimin niteliğini artıracığı vurgulanmıştır (Cevdet Paşa, 1986, s. 56-59). Devlet katında bu seviyedeki bir program ve görüşmede dil eğitim vurgusu, XIX. yüzyıl Osmanlı Devlet bürokrasisinin dil eğitiminin önemin farkında olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer görülmelidir.

2.2. Eğitimde Öğretmenin Önemi

Eğitim müesseselerinin bileşenleri arasında öğretmenin öncelikli bir yer tuttuğuna inanan Ahmed Cevdet Paşa, öğretmen yetiştirmeyi eğitimin temel meselesi olarak görmüştür. Bu nedenle de öğretmen yetiştirmeye devletin önem vermesi gerektiğinin üzerinde ısrarla durmuştur. Osmanlı Devleti klasik döneminde medreseler diğer kamu görevlileri ile birlikte aynı zamanda öğretmen yetiştiren eğitim kurumlarıdır. II. Mehmet döneminde medreselerde muallim olarak görev alacaklara yönelik Adâb-ı Mübahase ve Usû-ı Tedris gibi derslerin verildiği ve staj uygulaması yapıldığı bilinmektedir. Ancak II. Mehmet dönemindeki bu dersler ve staj uygulamaları daha sonra devam ettirilmemiştir. Tanzimat döneminden itibaren öğretmen yetiştirmek için medrese dışında eğitim kurumu açma fikri ortaya çıkmıştır. 16 Mart 1848 tarihinde öğretmen yetiştirmek amacı ile ilk öğretmen okulu olan Dârülmualimîn İstanbul'da açılmıştır. Bu okulun ilk müdürü ise Ahmed Cevdet Efendi'dir (Acuner, 1994, s. 57). Ahmed Cevdet Efendi öğretmen okulunun nizamnamesini hazırlamış, mektebin öğrenci kabul şartlarından ders müfredatına kadar her konuya nizamnamede yer vermiştir. Öğrencilerin sınav ile seçilmesi başvuranlar arasından en zeki ve kabiliyetli olanların öğretmen okuluna alınmasını okulunun niteliğinin artmasına katkı sağlayacağını düşünmüştür.

Diğer yandan Dârülmualimîn'e öğretmen olarak istihdam edilecek sayıda öğrenci kabul edilmesi düşüncesi Cevdet Paşa'nın öğretmenliği bir kariyer mesleği olarak görmesinin sonucudur (Acuner, 1994, s. 77). Ahmed Cevdet Paşa, Dârülmualimîn talebelerinin sınavlarda başarısız olmaları durumunda okul ile ilişkilerinin kesilmesini planlamıştır. Öğrencilere bu şekilde ağır yaptırımların uygulanmasına karar verilmesine neden olacağı için de sınavların ciddiyetle yapılmasını istemiş ve sınavlara büyük ehemmiyet vermiştir. Başarılı öğrencilerin ise okulun normal öğrenim süresi olan iki yıldan daha kısa bir sürede eğitimi tamamlamasına imkân sağlanması için düzenleme yapmıştır. Mezunların mezuniyetlerindeki başarı derecesine göre sıralanarak atamalarının yapılması, ataması yapılamayan aday öğretmenlerin de Dârülmualimin ile bilgilerini artırmaları için ilişkilerin devam etmesini hedeflemiştir. Böylece öğretmenler atanıncaya kadar meslekle ilişkilerin kesilmemesi düşünülmüştür (Akyüz, 1990, s. 3-20; Akyüz, 2006, s. 17-58). Bu planlamalarda Ahmed Cevdet Paşa'nın eğitimde rekabetçi bir ortam oluşturmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Başarılı öğrencilerin zaman kaybetmeden eğitimlerini tamamlayacakları, başarısız öğrencilerin ise okul ve öğretmenlerin enerjisini boşa harcamayacakları bir sistem kurulmaya çalışılmıştır. 3 yıl olarak öngörülen eğitim süresi boyunca talebelere ayda 30 kuruş olmak üzere harçlık verilmesini böylece onların sadece eğitim ile ilgilenmelerini sağlamayı hedeflemiştir. Mezunların öğretmenlik görevini yerine getirmeyenlerin diplomalarının iptal edilmesine ilişkin hükümleri ise öğretmenlik mesleğine verdiği önemi göstermektedir (Ergin, 1977, s. 571-572; Cevdet Paşa, 1986, s. 41; Oklay, 2014, s. 233-251; İzgöer vd. 2021, s. 38-42).

Öğretmen yetiştirmesi planlanan okulun öğrenci sayısının görev alacakları rüştiyelerin ihtiyacını geçmemesi gerektiğini, öğretmen adaylarının cerre çıkma³ uygulamasının kaldırılarak mali zorluklarla karşılaşmayacakları miktarda harçlık verilmesini savunmuştur (İpşirli, 1993, s. 388-389). Cerre çıkma uygulaması, öğrencilerin eğitim hayatından birkaç aylığına uzaklaşmalarına neden olmakta, akademik bakımdan ilerlemelerine engel oluşturmaktadır. Cevdet Paşa'ya göre; bilimde ilerleme sürekli ve çok çalışma ile elde edilebilir. Eğitim hayatının inkıtaya uğraması, derse devamın herhangi bir nedenle kesilmesi eğitimden sağlanacak faydayı azaltacaktır. Cevdet Paşa öğretmen adaylarının Arapça, Farsça ve matematik bilimlerinde ders verme becerisi kazanmalarının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Cerre çıkma uygulamasının kaldırılması Türk eğitim tarihinde öğretmene değer verilmesi bakımından önemli ve ileri bir düşüncedir. Bu uygulamalar ve görüşler öğretmen adaylarının hem toplumsal statü ve saygınlığının artırılmasına hem de daha iyi yetişmelerine katkı sağlamıştır.

Ahmed Cevdet Paşa; Bosna Hersek, Adana ve Halep'de vali olarak görev yapmıştır. Bu görevleri sırasında eğitim öğretim faaliyetleri ve mekteplerle özel olarak ilgilenmiş, eğitim kurumlarını inceleyerek, sorunlarını çözmek için gayret sarf etmiştir. Bu ziyaretlerinden birisinde inceleme imkânı bulduğu Bosna Hersek İsvornik ili İspreça nahiyesi Poliče köyü okulunun diğer okullardan daha nitelikli olduğunu tespit etmiştir. Bu ziyaret sırasında okul öğrencilerinin Ahmed Cevdet Paşa'ya bir gösteri hazırladıkları ve Paşa'nın bu gösteriden son derece memnun kaldığını anlaşılmaktadır. Yine aynı okulda, Paşa öğrencilerin eğitimde geldikleri seviye ve okulun fiziki şartlarının bölgedeki diğer köylere göre önemli ölçüde iyi durumda olduğunu memnuniyetle ifade etmiştir. Poliča köyünün eğitimde kat etmiş olduğu bu gelişmenin nedenlerini inceleyen Cevdet Paşa'ya göre eğitimdeki bu ilerlemenin nedeni "*Mukaddema buraya bir huluslu hoca efendi gelip ikaamet ile ahaliyi teşvik ederek bir güzel mekteb yaptırmış ve teşvikaat-ı lazime icrasiyle işi bu derecelere kadar getirmiş olduğu anlaşılmıştır.*" (Cevdet Paşa, 1986, s. 63) ifadesi ile açıklamıştır. Ahmed Cevdet Paşa, Poliča köyündeki eğitimin niteliğini bu öğretmenin başarısına bağlamaktadır. Paşaya göre iyi öğretmen, iyi okul ve iyi eğitim demektir.

2.3. Öğretmen-Öğrenci İlişkilerinin Eğitimde Yeri ve Önemi

Ahmed Cevdet Paşa öğrencilik ve hocalık dönemlerinde olduğu gibi devlet görevleri döneminde de eğitim öğretim etkinliklerinin içerisinde bulunmuş, hatta bu konuda özel bir gayret sarf etmiştir. O, öğrenme etkinliklerinde sunucu ile alıcı arasındaki ilişkinin eğitimin niteliğini artıran önemli faktörlerden birisi olduğunu düşünmektedir. Muallim ile talebe arasında iyi ilişki öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Cevdet Paşa'ya göre hâlden anlayan eğitimci öğrencilerine daha faydalı olacaktır.

Tezâkîr'de yer alan öğrencilik hatıralarında hocaları ile ilişkilerini anlatan örnekler bulunmaktadır. Tezâkîr'de hem kendisinin ders okuduğu hocaları hem de gözlemlediği hocalar hakkında kanaatlerini ifade etmiştir. Öğrenciliği döneminde hocalarına ders sırasında düşündürücü sorular sorduğu ikna edici cevap alamadığında hocaları ile münakaşa ettiğine ilişkin ifadeler de yer almaktadır. Talebeliği sırasında; mübahaseyi, münakaşayı seven bir kişilik sergilediği görülen Ahmet Cevdet Paşa münakaşa ve münazaranın öğretici etkisi olduğunu düşünmüştür. Bu etkinin öğrenmeye olumlu katkı sağlayabilmesi için ise öğrenci ile öğretmen arasındaki ilişkinin karşılıklı saygı ve samimiyet ortamında gelişmesi gerektiğini vurgulamıştır. Öğrenci-öğretmen ilişkilerinde iki konuya dikkat çektiği görülmektedir. Bunlardan birincisi hocanın öğrencilerine ders hakkındaki görevlerindeki sürekliliği ve samimiyetidir. İkincisi ise öğretmenin öğrencinin

³ Arapçada kendine doğru çekmek, cezbetmek anlamlarına gelen cerr kelimesi uygulamada ise medreselerde eğitim alan talebelerin para ve erzak toplamak için çoğunlukla Ramazan ayında olmak üzere belli aylarda köylere imamlık ve müezzinlik görevleri ile dağılmalarına cerre çıkmak adı verilmiştir.

özel sorunları ile (maddi, ailevi vb.) ilgilenmesine ilişkin gözlemlerdir. Öğrencilik döneminde; Akşehirli Ömer Efendi, İmâm-zâde Es'ad Efendi, Antakyalı Sa'id Efendi, Denizlili Yahyâ Efendi, Şehrî Hâfiz Efendi ve Hekim Hamîd Efendi'den ders almıştır. Bu hocalarının her biri hakkında gözlem ve görüşlerini Tezâkîr'de hatıra çerçevesinde aktarmıştır. Örneğin Hekim Hamîd Efendi'nin zekâsından övgü ile söz ederken onun derslere yeterli zamanı ayırmadığını değerlendirerek eleştirmiştir. Aynı hocanın ihtiyacı olan talebelere maddi destek sağlaması, ihtiyacı olanları gözetmesi gibi özelliklerinden övgü ile örnek göstererek söz etmiştir. Hocalarının muallimlikten başka memurluk ve yöneticilik görevlerinin öğretmen mesleğine motive olmasını ve öğrenci-öğretmen ilişkilerini engellediğini düşünmektedir. Tatil günlerinde öğrencileri ile ilgilenen, onlara ders okutan Hâfiz Seyyid Efendi'nin bu durumundan stayiş ile bahseden Ahmed Cevdet Paşa, bayram tatillerinde memleketine gitmeyip, bunun yerine hocadan ders aldığı ifade etmektedir. Özellikle Şaban ve Ramazan aylarında İstanbul'da bir medresede başka öğrenci ve hocanın olmadığı bir zaman aralığındaki bu özel derslerin paşanın eğitim sürecine büyük katkısı olacağı açıktır. Ahmed Cevdet Paşa hocalarının özelliklerini; *fâzıl, mütefennin, hayyır, ezkiyâ* kelimeleri ile tanımlamaktadır (Cevdet Paşa, 1991, s. 8-10). Vidinli Hoca'nın paşanın öğrencilik dönemi hatıralarında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. O, *gayet mütekebbir ve muta'azzım bir zât* olarak tanımladığı hocanın bu özelliklerine rağmen onunla bile münakaşaya girişme cesareti gösterdiğini yazmıştır. Bu münakaşalardan birinde Vidinli Hocanın kendisini azarlaması üzerine birkaç ders derslerde sessiz kalan Ahmed Cevdet'i hocanın "*hak Lofçalı'nın yedinde imiş*" ifadesi ile onu taltif etmiştir. Tezâkîr'deki bu hatıratta iki unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi hocanın öğrencinin farklı fikirlerinde bile azarlamasının öğrenciyi dersten soğutabileceği ve küstüreceğinin hoca tarafından göz önünde bulundurulması ve hocanın öğrencilere davranışlarında öğrenci yaklaşımını göz ardı etmemesi gerçeğidir. İkincisi ile hocanın öğrencinin gönlünü almayı bilmesinin, öğrenci-öğretmen ilişkilerine getireceği niteliktir. Ahmed Cevdet Paşa'nın devlet görevleri ve hocalığı boyunca hem devlete hem de millete hizmetlerinde Vidinli hocanın bir cümlesinin eşsiz katkıları olduğu, Cevdet Efendi'yi onere etmesinin ona sağladığı özgüven ve bilim merakı öğretmen öğrenci ilişkisinin eğitimin niteliğine katkısına değerli bir örnektir. Nitekim Cevdet Efendi tekdirden dolayı üzülüğünü, ancak daha sonraki muamelesinden dolayı memnun kaldığını ve derslere daha devamlı ve hevesli olduğunu ifade etmektedir (Cevdet Paşa, 1991, s. 10-11).

Medresedeki bu öğrenim yıllarında bir ara yaşadığı maddi sıkıntı kendisine çok şey kazandırmış ve onun öğrencilik yıllarını unutmadan yetişen bir insan olmasını temin etmiştir. İstanbul'da kaldığı müddetçe, muayyen zamanlarda öğrencilere yardım etmeyi prensip edinmiştir. Eğitim de görevlilerin talebe ile ilgilenmesi, onun sıkıntılarına çözüm üretmesi, zamanının tümünü öğrencilerine ve işine ayırması, talebeyi dinlemesi öğrenmeyi ve insan yetişmesini kolaylaştırıcı olmaktadır.

2.4. Medreselerde Bozulma ve Kâhtı Rical'e İlişkin Görüşleri

Medrese sisteminin bozulmaya başladığını değerlendiren Ahmet Cevdet Paşa, medrese hocaları ve talebelerinin ilim ile meşgul olmaktan uzaklaştığını, içinde yaşadıkları toplumun sorunlarını görmezden geldiklerini ve toplumdaki gelişmelere duyarız kaldıklarını ifade etmektedir. Ona göre, Osmanlı devlet ve toplum yapısında ortaya çıkan bozulma ve eksiklikler medreseleri de etkilemiştir. Medrese hocaları çevresinde toplanan ilim meclislerine de yeterince yararlı olmadığı düşüncesi ile katılmamaya bu nedenlerle karar vermiştir. Ahmed Cevdet Paşa medreselere kayıt yaptıracak öğrencilerin de ders verecek hocaların da sınav ile alınmasını uygun görmektedir. Kamu görevlerine sınav olmadan atama yapılmamasını istemiştir. Medrese hoca ve öğrencilerinin bu dönemde toplumu rahatsız eden ekonomik ve sosyal sorunlardan daha az etkilendikleri için bu meselelerle ilgilenmediklerini değerlendiren Ahmed Cevdet, toplum ile iletişimi zayıflayan

kurumların görevlerini yerine getiremeyeceğini düşünmektedir. Medreselerdeki usûl-i ta'lîm'in bozulduğunu, medrese talebelerinin ilim yerine abesle iştilal ettiklerini değerlendirerek bu durumdan rahatsızlığını ifade etmektedir (Cevdet Paşa, 1991, s. 6-7; İzgöer vd. 2021, s. 458).

Devletin tüm kurumlarında olduğu gibi eğitim kurumlarında görev yapanlar arasında yaşanan anlaşmazlık ve çekişmelerin sonuçta millete hizmete mâni olduğunu tespit eden Paşa, iyi yetişmemiş kamu görevlilerinin hem buldukları makamı işgal ederek, hem de üretmeleri gereken hizmeti üretmeyerek içinde buldukları, ekmeğini yedikleri topluma ihanet ettiklerini değerlendirmiştir. Osmanlı medreselerindeki iyi yetişmiş, nitelikli insanların yeri yeni dönemde doldurulamamıştır. Onların yerine gelenler öncekilerin hizmetlerini devam ettirecek nitelikte değildir (Cevdet Paşa, 1991, s. 16). Bu durum ise devletin tüm kurumlarını olumsuz yönde etkilemiştir.

2.5. Hukuk Eğitimi

Mecelle hazırlamakla görevli komisyonun hem başkanı hem de üyesi olan Ahmed Cevdet Paşa'nın hukuk eğitimine özel bir ilgisi olduğu bilinmektedir. Türk eğitim tarihinde Modern hukuk eğitiminin ilk örneği olarak değerlendirilen Mekteb-i Hukuk 1880'de Cevdet Paşa'nın Adliye nâzırlığı döneminde açılmıştır. Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nde (1286/1869) İstanbul Dârülfünunu'nun bir birimi olarak hukuk fakültesinin açılması kararlaştırılmıştır (BOA, Y. EE. 00112). Ancak bu karar uygulanamamıştır. Daha sonra 1880'de açılan Mekteb-i Hukuk'un çalışma usulü de dönemin yaygın uygulaması olan nizamname düzenlemesi ile belirlenmiştir (BAO, Y. PRK. MF. 01.03.01; BOA, MF. MKT. 332.89). Mekteb-i Hukuk'da ilk dersi, hem Adliye nâzırı hem de mektebin hocalarından birisi olması sıfatıyla Cevdet Paşa vermiştir. Mekteb-i Hukuk, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra ise dârülfünununun bir fakültesi olarak öğretim faaliyetini sürdürmüştür. İstanbul'da ilk hukuk mektebinin açılış töreninde Paşanın gözlemleri ve hukuk mektebi öğrencilerine ilk dersi Ahmed Cevdet Paşa'nın vermesi onun hukuk eğitimine ilgisinin somut göstergelerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. Hukuk eğitimini toplumun ihtiyaçları bakımından lüzümlü ve faideli gören Paşa'ya göre Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulması ile hukuk mektebinin önemi daha da artmıştır. Ona göre şer'i hükümlerin insanlığa tebliği için Allah tarafından peygamberler gönderilmiş olması hukuk eğitiminin önemini göstergesidir. Dürüstlük, çalışkanlık, ahlak ve erdemi hukuk eğitiminin temel ilkeleri olarak değerlendirmektedir. Hukuk mektebinin açılışında tüm devlet erkânının huzurundaki konuşmasında *"Efendilerim İlm-i hukukun lüzûm ve fâidesi ma'lûm ve bizim buna ne mertebe muhtâc olduğumuz cümle indinde müselleme ve meczûmdur. Efendiler, tahsil edeceğiniz ilmin kadri pek büyüktür. Bilirsiniz ki hisâb ve hendese ve kimya gibi ulûm-ı aklıyyeyi talim için bir peygamber gelmedi. Ammâ kavânin-i şer'iyyeyi telkinu tebliğ için ulü'l-azm peygamberler geldi. Bu bâbda başka delil irâdına hâcet göremem"* (Keskinoğlu, 1966, s. 221-234; Cevdet Paşa, 1991, s. 196-198) ifadeleri ile hukuk eğitimine hem dünyevi hem de dini bir anlam yüklediği görülmektedir. Hukukçuluğu hem peygamber mesleği olarak değerlendirmiş hem de ahlak, erdem ve dürüstlikle birlikte zikretmiştir. Devletin işleyişinin önemli ayaklarından birisi olarak hukuk alanını gören Cevdet Efendi, Padişah II. Abdülhamid'in himayesinde açılan yeni mektepte ilk dersi vererek devlet katında hukuk eğitimine yönelik hassasiyeti göstermiştir (Çelik, 2021, s. 269-299).

Diğer yandan bu dönemde hazırlanan ve yüz yıla yakın bir süre hukuk fakültelerinde ders kitabı olarak okutulan, tenkitçi nazarla incelenen Arazi Kanunnâmesi ve ilgili nizamnâmelerin eksik kabul edilecek noktaları yok denecek kadar azdır (BAO, İ. MF. 1-10; BOA, Y. PRK. MF. 5-24; Ebul'ula Mardin, 1996, s. 41). Ahmed Cevdet Paşa Tanzimat döneminin hukuk düzenlemelerini yapan etkili devlet adamlarından birisi olmasının yanı sıra aynı zamanda hukuk mektebi açılması, eğitim felsefesinin belirlenmesi ve eğitim

programlarının hazırlanması konularında da katkı sağlamıştır. Onun hukuk alanına ve hukuk eğitimine katkıları Bernard Lewis tarafından “*dâhi hukuk adamı*” nitelemesi ile tanımlanmıştır (Lewis, 1993, s. 122).

2.6. Tarih Eğitimi

Ahmed Cevdet Paşa, diğer sıfatlarının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin vak'anüvisti olarak aynı zamanda tarihçidir. Cevdet Paşa, hem Kâtip Çelebi ve Münecimbaşı gibi klasik Osmanlı tarihçiliğini sürdürmüş hem de tarih anlatımına dil ve üslup bakımından yeni bir anlayış getirmiştir. Böylece klasik dönem tarihçiliğinin temsilcisi olmakla birlikte yeni tarih anlayışını da geliştirerek eski ile yeni arasında bir bağ oluşturmuştur (Yılmaz, 2013, s. 32). Tarih yazıcılığı dışında tarih eğitimi de Cevdet Paşa'nın ilgi alanında olmuştur. Tarih öğrenmenin öncelikle bir merak konusu olduğunu değerlendiren Paşa, geçmiş olayların mütalaa ve muhakemesinin tarih eğitiminin esasını oluşturduğunu ifade etmiştir. Tarih eğitimi toplumun günümüzü anlamlandırması ve geleceği planlaması için zemin olarak anlamlandırılan Ahmed Cevdet'e göre, tarihte yaşanmış büyük küçük bütün olaylar mutlaka değerlendirmelere dâhil edilmelidir. Tarih öğretimine bir bütün olarak bakılmalı sadece Osmanlı-Türk tarihi değil Avrupa tarihi eğitimi de verilmelidir. Çünkü Türk tarihi Avrupa tarihi olmadan anlaşılabilir.

Tezâkîr'de kendi icraatlarını anlatırken de muhtemel eleştirilere cevap niteliğinde beyanlarda bulunması onun eleştiriye açık olduğunu ve icraatlarının hesabını vermeyi amaçlayan bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Batıdaki gelişmelerin dünyaya etkilerinin incelenmesi tarih eğitiminin vazgeçilmez bir ögesidir. Yaşadığı dönemde devletin ve milletin kötü gidişini ve bu sürecin gelecekte geri dönülemez olumsuzluklara neden olacağını değerlendiren Ahmed Cevdet, tarih bilincine sahip bireylerin gelecek kaygılarını engelleyecek çalışmalar yapabileceğini düşünmüştür. Tarih öğrenen ve bilinç kazanan insanların geçmişte yapılan hatalardan ders alacakları ve tekrar aynı hatalara düşmeyeceklerini ifade etmiştir. Tarih ibret almak ve özgüven kazanmak için öğrenilmelidir. Tarihi olayları sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde değerlendirmeyi ve anlamayı hedefleyen Ahmet Cevdet'e göre, olayların asıl nedenlerini öğrenmek sorunların çözümüne ve geleceğin planlanmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle tarih eğitimi vazgeçilemez görmektedir. Aynı zamanda devletin resmi tarihçisi olarak olayları ibret ve örnek olmak üzere gelecek kuşaklara aktarma amacındadır. Bu yönü ile tarih eğitimine bakışı pragmatisttir. Ahmed Cevdet Paşa, tarih eğitimine devlet düzeninin korunması, devletin işleyişinin yeni dönemin şartlarına uyarlanması, genç kuşaklara çalışma bilincinin kazandırılması gibi anlamlar yüklemiştir. Devlet yöneticileri her şeyi tecrübe ederek öğrenemeyeceklerine ve devlet işlerinin bir laboratuvarı olmadığına göre devlet adamlarının tecrübe kazanmalarını sağlayacak unsur tarihi tecrübelerini artırılabilirliği tarih eğitimidir. Bu durumda devlet adamlarının tarih öğrenmeleri bir zorunluluktur. Tarih eğitimi alan insanların özellikle de yöneticiler daha az hata yapacaklarını düşünmüştür. Ahmed Cevdet, tarih eğitimin aynı zamanda insanın manevi ihtiyaçlarını karşılayan, insanları motive eden bir yönünün olduğunu da değerlendirmiştir. Tezâkîr'de anlattığı olaylar ile ilgili belge, yazı ve konuşmaları olayı anlattığı bölümün hemen sonuna eklemesi onun tarih biliminin belgeye dayandırılmasına ilişkin titizliğini de göstermektedir. İbn-i Haldun'un tarih görüşünden etkilendiği değerlendirilen Ahmed Cevdet Paşa'nın tarih eğitiminde toplumlar ve devletlerin tarihleri arasında karşılaştırmalı bir eğitim metodunu benimsediği görülmektedir. Osmanlı tarihini Rusya gibi komşu ülkelerin tarihleri ile karşılaştırarak bazen kıyaslayarak inceleme ve öğretme düşüncesindedir (Cevdet Paşa, 1991, s. 58; Yılmaz, 2013, s. 38).

Rüştiye ve İdadilerde okutulacak Osmanlı Tarihi dersi kitapları hazırlanırken geçmişin kıymetinin bilinmesi, devleti millete sevdirecek bir anlayışın kitaplara yansıtılmasını planlamıştır. Bu bakış açısı ile tarih eğitimi aynı zamanda bir vatandaşlık

eğitimi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Öğrencilere tarih eğitiminin yaş seviyesine göre verilmesinin önemini değerlendiren Ahmet Cevdet Paşa rüştiye mektebi ile âli mektepte verilecek tarih eğitiminin içeriğinin farklı olması gerektiğini değerlendirmiştir (İzğöer vd. 2021, s. 18, 403).

2.7. Din Eğitimi

Din eğitimi Ahmed Cevdet Paşa'nın önem verdiği eğitim başlıkları arasında yer almaktadır. Esasen medrese eğitimi almış olan Paşa'nın bu yaklaşımı hem yetiştiği çevre hem de düşünce yapısı bakımından olağan görülmektedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın metinlerinde din eğitimi ile ahlak ve edep eğitimi aynı başlık altında değerlendirilmiştir. Eğitimin her kademesinde öğrencilere din ilimleri öğretilmesine vurgu yapılmıştır. Ahlak eğitimi din eğitiminin ayrılmaz bir parçası olarak ifade edilmektedir (İzğöer vd. 2021, s. 284). Diğer yandan Cevdet Paşa eğitim kurumlarının klasik dönem ders müfredatları ile sürdürülemediğinin bilincinde olduğundan yeniden yapılanma sürecini de desteklemektedir. O yeni açılan okullar için hazırladığı ders programlarında din eğitiminin yeni anlayışa göre sürdürülmesi için çaba harcamıştır. Radikal Tanzimatçılardan farklı olarak, mekteplerde fen ve teknik derslerin yanında ilmihi, Kur'an-ı Kerim ve İslam Tarihi (Siyer) derslerinin de okutulmasına yönelik çalışmalar yapmış ve bu çalışmalarında önemli ölçüde başarılı olmuştur. Ayrıca Tanzimat döneminde kurulan yeni mekteplerde din eğitime yönelik derslerde okutulmak üzere kitaplar yazmış ya da yazılmasına öncülük etmiştir. Devlet hizmetinden yaşı gereği büyük oranda el çektiği 1890 yılından sonra ise hurafelerden arındırılmış ve sade bir İslam Tarihi olarak Kısâs-ı Embiyâ ve Tevârih-i Hulefâ isimli kitabını yazmıştır. Cevdet Paşa bu eserlerin yazılış amacını Valide Sultan'a açıklarken din eğitime ilişkin görüşlerini de açıklamaktadır. Paşa'ya göre; eğitimin amacı olan iyi insan, sadık bürokrati yetiştirmek ancak din eğitimi ile mümkündür (Cevdet Paşa, 1991, s. 126-127).

Kur'an-ı Kerim'in İstanbul'da hükümet tarafından Şeyhülislam denetiminde basımını teklif eden Ahmed Cevdet Paşa, İstanbul'da, İranlıların Kur'an-ı Kerim basması ve bu basım işindeki özensizliği tespit edildiği için, Kur'an-ı Kerim'in özen gösterilerek basımı ve çoğaltılması için görevlendirilmiştir. Bu dönemde Maârif Nazırı olan Paşanın çalışmaları ile Kur'an-ı Kerim, Hafız Osman hattı ile İstanbul'da okunaklı olarak, Şeker-zâde Mushaf-ı Şerif-i olarak devlet matbaasında bastırılmıştır. Bu Kur'an-ı Kerim baskısında baskı tekniği olarak Fransa'dan getirilen fotolitografın kullanılması da dikkat çekmektedir. Kur'an-ı Kerim'in bu şekilde çoğaltılması Ahmed Cevdet Paşa'nın din eğitime katkılarından birisidir (Cevdet Paşa, 1991, s. 127).

Ahmed Cevdet Paşa, öğrenciliği sırasında tatil günlerinde hem gezip dolaşmak hem de hava almak gayesi ile medreseden dışarı çıktığı zamanlarda Çarşamba Pazarı civarında bulunan Murad Molla Tekkesine gitmiş ve burada Farsça öğrenmeyi hedeflemiştir. Ahmed Cevdet Paşa'nın tekkeye bir mürid olarak gitmediği, tasavvufa olan merakının daha çok akademik seviyede olduğunu Tezakir'deki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu ziyaretler sırasında Ahmed Cevdet Paşa, Murad Molla Tekkesi post-nişini Mehmed Murad Efendi'den Mesnevi okumuştur. Bu dergâhın müdavimlerinin üst tabaka insanlardan oluşması ve burada farklı ilimlerin okutulması nedeni ile burayı Darülfünun'a benzetmiştir. Ahmed Cevdet Paşa'nın Mesnevi okumaları bu dergâha devam ettiği dönemlerde gerçekleşmiştir. Mesnevi okumalarının kendisi için manevi bir gıda olduğunu düşünen Cevdet Paşa, bu iş için yeterli vakit ayıramadığını ifade etmiştir. Mesnevi okumanın insanın ufkunu geliştireceğini, insanın hayal dünyasını geliştireceğini değerlendirmiştir. Onun bu tecrübesinden formal eğitimin yanında informal eğitimin de uygulanması gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır (Cevdet Paşa, 1991, s. 114).

2.8. Eğitim Teşkilatı ve Eğitimin Finansmanı

Eğitim çalışmalarının önemli başlıklarından birisi de eğitim kurumlarının teşkilatlandırılması ve eğitim harcamalarının hangi kaynaklardan karşılanacağı konularıdır. Bu nedenle eğitim reformları ile ilgili tartışmalar bu iki alanda değerlendirmesini zorunlu kılmıştır. Ahmed Cevdet Paşa Meclis-i Maarif-i Adliye gibi eğitim kurumlarının yönetim birimlerinin kuruluşu ve nizamnameleri ile de yakından ilgilenmiştir. Ahmed Cevdet Paşa'nın hem maarif nazırı olarak görev yaparken okulları teftiş ettiği hem de eğitim dışı görevleri sırasında okulları ziyaret ettiğine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Paşa, maarif ile ilgili görevi olup olmamasından bağımsız olarak eğitimle ilişkisini sürdürmüştür. Bu ziyaretlerinde okulların fiziki yapısı, eğitim durumu, öğretmenler ve öğrencilerin durumları hakkında yaptığı değerlendirmelerini ve gözlemlerini Tezâkîr'de ifade etmektedir. Okulların eğitim ile ilgili sorunlarının yanı sıra okul işletmesi ile ilgili sorunlarını da inceleyen Cevdet Paşa, tespit ettiği sorulara çözüm önerileri de getirmiştir. Eğitim kurumlarında yapılacak düzenlemelerde talep ve tekliflerin hiyerarşik olarak yukarıdan aşağıya doğru değil, aşağıdan yukarıya doğru gelmesi gerektiğini değerlendirmiştir. Eğitimde doğru sonuçların alınabilmesi için değişimin yönü uygulama birimlerinden yönetim birimlerine doğru olmalıdır. Yönetimden gelen değişim taleplerinin halkın alışkanlıklarının değiştirilmesinin güçlüğü nedeni ile başarılı olmasının zor olacağını değerlendirmektedir. Toplum yaşamını etkileyecek değişimlerin toplumun talebi ile gerçekleşmesi gerektiğini savunması onun muhafazakâr görüşleri ile de ilişkilidir (Cevdet Paşa, 1986, s. 47).

Diğer yandan Cevdet Paşa ilim ve kültür alanlarında muasır medeniyet seviyesine ulaşmada başarı kazanmak için "terbiye-i âmme" olarak isimlendirdiği genel/halk eğitimine önem verilmesini gerekli görmektedir. Toplumun yapısını eğitim yolu ile değiştirme düşüncesi taşımakla birlikte sürecin milletin kültür ve inanç değerleri ile çatışmasız ve uyumlu olarak sürdürülmesini planlamıştır. Medenileşme, okuma-yazma başta olmak üzere bir kültürlenme süreci olarak değerlendirilmiş, sürecin okul içi ve dış araçlar ile birlikte sürdürülmesini hedeflemiştir (Cevdet Paşa, 1991, s. 48-50). Yeni mekteplerde okutulacak tarih, edebiyat, mantık ve ilmiyal ders kitaplarının İttihad-ı İslam ve neşr-i din için ihtiyaç duyulan âlim ve aydınları yetiştirmek için hazırlanmasını isteyen Ahmed Cevdet Paşa, lâyhalarında padişaha bu yönde tavsiyelerde bulunmuştur. "*Mekâtibi cedîdenin aldığı yol beğenilmeyecek bir halde olduğu münker değildir*" ifadesi ile yeni mekteplerin mevcut durumundan memnun değildir. Ancak yeni mekteplerden eskiye göre ümitvardır (İzgöer vd. 2021, s. 24).

Osmanlı Devleti eğitim sisteminin reform düzenlemelerinin hangi kademedен başlayacağı yeniden yapılanma döneminin önemli tartışma konularından birisidir. Cevdet Paşa, eğitimde yeniden yapılanmanın ilkokullardan (ibtidai) başlaması ve aşama halinde diğer kademelere taşınması gerektiğini düşünmektedir. Hatta maarifin esasının ilkokullar olduğunu ifade etmiştir. Bu dönemde eğitim reformlarının ortaokullardan (rüştiye) başlatılmasını "*işe ortasından başlandı*" ifadeleri ile eleştirmiştir. 24 Nisan 1873 tarihinde kurulan yeni kabinede Evkaf Nazırlığından alınarak Maarif Nazırlığına atandığında Nuruosmâniye Cami civarında bulunan mektep pedagoji dersleri vermek üzere Numûne Mektebi haline getirilmiştir. Bu okul ders araçlarının kullanılması ve eğitim yöntemleri bakımından usûl-ı cedid üzerine eğitim vermiştir. Mektepte yeni eğitim yöntemleri uygulanmıştır. Eğitim planlamasının uzun vadeli yapılması gerektiğini savunan Cevdet Paşa, her sadrazam değişikliğinde eğitim politikalarının değişmesini, eğitim sisteminin ve kurumlarının kişisel çıkar ve ikbal hırslarına kurban edilmemesini Vehbi Molla örneği ile eleştirmiştir. 1855 yılında Mekâtibi Umumiye Nazır Yardımcısı Vehbi Molla tarafından Maârif Nezaretinin yanlış bilgiler ile aldatılarak öğrencilerin idadilere alınmasında yapılan yolsuzluklar ve bu yolsuzluğun Maarif Nazırlığı tarafından anlaşılmasına rağmen Molla

Vehbi'nin Âli Paşa'nın yakınlarından olduğu için cezalandırılmaması, hatta görevini sürdürmesi Cevdet Paşa'nın eğitim sistemine eleştirilerine örnek oluşturmaktadır. Okullarda eğitim aracı olarak haritaların kullanılmasına engel olan Vehbi Molla'yı okulları 150 yıl öncesine geri götürmeye çalışmakla suçlamıştır. Az sayıda seçilmiş öğrencilerden kurulu nitelikli okulların eğitimin gelişmesinde önemli olduğunu değerlendiren Cevdet Paşa bu okullarda öğrencilerin niceliğinden çok niteliği ile ilgilenilmesini, devlet yöneticilerinin okullarda öğrenci sayısının çok olmasını bir başarı olarak gördüklerini ancak bunun yanlış olduğunu ifade etmektedir. Diğer yandan eğitimcilerin bu devlet yöneticilerine yaranmak gayesi ile nitelikli okulları hak etmeyen öğrenciler ile doldurarak eğitim seviyesinin yükselmesini engellediklerini ifade etmiştir. Cevdet Paşa eğitim reformlarının meyvelerini kısa sürede alınabileceğini düşünmemektedir. Eğitim insanın değişimini hedeflediğini ve bu hedefinin kısa sürede gerçekleşmesinin mümkün olmadığını değerlendirmiş ve yeni usul ile açılan mektepleri milletin hazmetmesinin önemli bir süreç alacağını, bu nedenle de hemen sonuç alınamayacağını savunmuştur. Bu bakış açısı ile Ahmed Cevdet Paşa inkılapçı yaklaşımı değil ıslahatçı yaklaşımı benimsemiştir (Acuner, 1994, s. 97; İzgöer vd. 2021, s. 134).

Okulların giderlerinin devlet tarafından karşılanmasını savunan Cevdet Paşa, öğrencilerin eğitim masraflarını karşılamak için çalışmalarına da karşıdır. Darülmuallimin müdürlüğü sırasında öğrencilerin harçlıklarını artırarak, cerre çıkma usulünü engellemesi bu görüşünü uygulamaya koyduğunu göstermektedir. Cevdet Paşa, öğrencilerin sadece eğitimleri ile ilgilendikleri bir yapı kurulmasını hedeflemiştir (Cevdet Paşa, 1986, s. 10, 47, 55-56; Cevdet Paşa, 1991, s. 37-41; Acuner, 1994, s. 87). Eğitim için ders kitaplarını eğitimin temeli olarak gören Ahmed Cevdet Paşa, öğrenciye gerekli kitapların teminini öncelikli görmektedir. Öğrenci için öncelikli ihtiyaç kitaptır. Kitap ihtiyacı karşılandıktan sonra öğrencinin barınma, iâşe ve diğer sosyal ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Kendi öğrenciliği döneminde ailesinin kendisine yeterli miktarda kaynak sağlamanın eğitimine katkısı olduğunu düşünen Cevdet Paşa, belki de bu durumun etkisi ile öğrencilerin iyi eğitim alması için temel ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini değerlendirmiştir. Öğretmenlik ve ilmi çalışmaların ayrı bir meslek olarak yapılandırılması gerektiğini düşünen Cevdet Paşa, memuriyet olarak gördüğü idari görevlerin ilim ve eğitim ile uğraşmasına engel oluşturduğunu, genel olarak ise memuriyetin ilme engel olduğunu ifade etmiştir (Cevdet Paşa, 1991, ss. 4, 6, 45-47, 56, 59, 126). Cevdet Paşa okul binalarının cesîm ve âlî yapıları ile görünür ve etkileyici olmaları gerektiğini savunmuştur. Yeni inşa edilecek mektep binalarının şehrin merkezi lokasyonlarına ve gösterişli olarak yapılması önermiştir (İzgöer vd. 2021, s. 25).

2.9. Eğitimcilerin Devletle İlişkileri

Devlet yöneticileri ile ilmiye sınıfı arasındaki ilişkiler ve karşılıklı güç dengeleri eğitim uygulamaları ve eğitim teşkilatını etkileyen bileşenlerden birisi olarak bilinmektedir. İki zümre arasında keskin ayrımlar yapmak her zaman mümkün olmamakla birlikte eğitim çalışanları ile yönetim arasında farklı bakış açıları ve yaklaşımlar bulunması olağandır. Osmanlı Devleti'nde de medreselerde görev yapan ilmiye sınıfı ile yönetici sınıf arasında ilk dönemlerden itibaren bir ayrım bulunmaktaydı. Bu ayrım aynı zamanda yönetime maaş bakımından daha az bağlı olan ilmiye sınıfına görece bir bağımsızlık sağlıyordu. Ancak XIX. yüzyılda merkezileşme süreci ile birlikte kurulan mekteplerde klasik ilmiye sınıfı dışından eğitimcilerin görev alması ile bu durum değişmiştir. Bu değişiklik yeni dönemin eğitimcilerinin devlet bütçesinden maaş alan memurlar olarak devlet ile ilişkilerinin değişmesine neden olmuştur. Yeni durum aynı zamanda tayin, terfi ve yöneticilik görevleri bakımından da eğitimcilerin devlet yönetimi ile doğrudan bağlı olması durumunu ortaya çıkarmıştır. Ahmed Cevdet Paşa genelde ilmiye sınıfının özelde ise eğitimcilerin devlet erkânı ile yakın ilişkide olmasını uygun görmemiştir. Paşaya göre;

yazılan/konuşulan ile yapılanın, yapılan ile söylenenin birbirine hiç benzemediği politika dünyası başka bir âlemdir. İnsan kardeşini bile feda etmekten çekinmediği politika dünyasındaki çıkar ilişkilerinin aksine ilim adamı hiç kimseye yüzü dökmeden, muhtaç olmadan ilim ile uğraşmalıdır. Politika, ilmin izzetine zarar vermektedir. Cevdet Paşa'nın ilmiye sınıfını iki yönden eleştirdiği görülmektedir. Bunlardan birincisi ilmiye sınıfının çağın gereklerine ve yeni mekteplere uyumlu olmadıkları, ikincisi ise İslâm dinini ve halife-padişahın fikirlerini dünya Müslümanlarına etkili bir şekilde tanıtmamaları nedeniyledir. Ahmed Cevdet Paşa düşüncesinde idealize ettiği ilmiye sınıfını pratikle bulamadığı için eleştirmekte, aynı zamanda gelecekte nasıl bir ilmiye sınıfı tahayyül ettiğini bu eleştirileri ile ifade etmektedir (İzgoer vd. 2021, s. 23).

Tezâkir'deki ifadelerle göre birkaç kez devlet memurluğundan uzaklaşmak isteyen Cevdet Paşa, amirleri tarafından ikna edilmiş ve engellenmiştir. O, "*sanki semt-i kibleyi arar iken şarku şimâle doğru gitmekte idi*" ifadesi ile ilmi çalışmaları kibleye yönelmek, memuriyeti ise şimâle yönelmek olarak birbirine zıt iki durum olarak açıklamıştır. İdari görevlerin kendisini geliştirmesine, örneğin yeterince Fransızca öğrenmesine engel olduğunu ifade etmiştir. Paşa'nın bu görüşlerine karşın, O'nun birçok kez şeyhülislam ya da sadrazam olma hedefinin ve çabasının olduğu da yeni Tezâkir'deki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Her insan gibi o da ideal görüşleri ile hayalleri / arzuları arasında çelişkiler yaşamış olmalıdır. Devlet adamları arasında yaşanan çekişme ve çıkar mücadeleleri ise paşanın rahatsız olduğu hususlardandır. Özellikle Mithad Paşa ile olan siyasi, fikri ve fiili kavgaları tarihimizin örnek siyasi mücadeleleri arasındaki eşsiz yerini almıştır. Bu mücadele batıcı modernleşme ile muhafazakâr modernleşme arasındaki mücadelenin ilk büyük örnekleri arasında değerlendirilmektedir (Cevdet Paşa, 1986, s. 197-199; Cevdet Paşa, 1991, s. 20).

2.10. Kışlada Okur-Yazarlık Eğitimi

Cevdet Paşa, 1863 yılında Bosna'da siyasi ve askerî sorunları çözmesi için ıslahat çalışmaları ile görevlendirilmiştir. Bu çalışmaları sırasında Bosnalılardan oluşturduğu orduda görev yapan askerlerin okuma yazma öğrenmeleri için de düzenleme yapmıştır. Saray-Bosna ve Travnik'te asker kışlaları içerisinde olmak üzere askerlere okuma yazma öğretmek üzere bir odadan müteşekkil okul açılarak bu okullarda günlük 1-2 saat okuma yazma eğitimi verilmiştir. Bosnalı askerlerin okuma yazma öğrenmeyi benimsedikleri ve büyük bir iştiağ ile derslere devam ettikleri anlaşılmaktadır. Hatta izine giden askerlerden dersleri kaçırmamak için izin süresinden önce birliğine dönenlerin olduğu bile görülmüştür. Bu çalışmalar sonucunda Bosna taburlarında görev yapan askerlerin altında beşinin az-çok okuryazarlık öğrenmesi Cevdet Paşa'yı mutlu etmiştir. Aynı zamanda bu askerler, askeri eğitim ile birlikte ilim tahsili de yaparak kendilerini geliştirmişlerdir. Daha sonra Bosna taburlarına bağlı askerlerden bir tabur Sultan Abdülaziz'in isteği ile İstanbul'a getirilerek beş ay süre ile Taşkışla'da kalmıştır. Askerler İstanbul'da kaldıkları süre zarfında disiplinli davranışları ve herhangi bir suça karışmamaları ile dikkat çekmişlerdir. Bir tabur askerin 5 ay süre ile kaldığı İstanbul'da olumsuz bir olaya karışmaması devlet adamları ve halkın takdirini kazanan davranışlarının olumlu yansıması olarak ikinci bir tabur Bosna askeri de İstanbul'a getirilmiş ve 4 ay başkentte kalmışlardır. Bosna taburlarının İstanbul'daki disiplinli davranışları ve olumlu tutumları Cevdet Paşa'nın kışlalarda kurduğu mekteplerin verdiği eğitime bağlanmıştır (Cevdet Paşa, 1986, s. 83-84). Bu dönemde Bosna'da yaşayan Latin çocuklarının Türkçe öğrenmesi için alınan tedbirler ve onların İslam dinini benimsemeleri için gösterilen gayret dikkat çekmektedir. Cevdet Paşa'nın buradaki eğitim faaliyetlerine ilişkin görüşleri ve önerilerinde bölgeyi kaybetmek üzere olan bir devletin yaklaşımını değil, aksine adeta yeni fethedilmiş bir bölgeye nüfuz etmeye çalışan yeni bir devletin politikaları görülmektedir (Cevdet Paşa, 1986, s. 18-19).

2.11. Sosyal Yaşamda Eğitimin Önemi

İnsanın birlikte yaşadığı bireyleri hem etkilemesi hem de onlardan etkilenmesi yaşamının doğal sonuçları içerisinde yer alır. İnsan sosyal yaşamında çevresinden etkilenmektedir. Bireysel eğitimi ve eğitim görevlerinin yanı sıra aile fertlerinin ve yakın çevresinin eğitimi ile de yakından ilgilenmiştir. Bu yönü ile eğitim Ahmed Cevdet Paşa'nın sosyal yaşamının doğal bir parçası olmuştur. Evlendikleri sırada okuma yazma bilmeyen eşi Adviye Hanım'ı okuma yazma öğrenmesi için teşvik etmiş, çocuklarının eğitimi ile yakından ilgilenmiş, hatta konağında çalışan hizmetli ve görevlilerin çocuklarının eğitimi için hoca görevlendirmiştir. Ahmed Cevdet Paşa'nın konağı aynı zamanda memleketi Lofça'dan tahsil için İstanbul'a gelen akrabalarına sürekli açık eğitim danışmanlığı müessesesi olarak hizmet görmüştür. Bu öğrenciler okul kayıtlarından başlayarak mezuniyet aşamalarına kadar Cevdet Paşa tarafından takip ve himaye edilmiştir. Kızı Fatma Aliye Hanım'ın eğitimi için özel hoca desteği sağlayacak kadar özen göstermesi ise dönemin koşulları dikkate alındığında kızların sosyal yaşama katılmasına verdiği önemi göstermektedir (Acuner, 1994, s. 34-35).

İnsanların birlikte yaşamasının doğal sonucu olan sosyal hayatın gelişiminde ve huzurun sağlanmasında eğitimin önemi Tezâkîr'de birçok kez tekrarlanmıştır. Sosyal yaşam, edep, ahlak gibi konuları medeniyetin unsurları arasında değerlendiren Ahmed Cevdet Paşa'ya göre; medeniyet mektepte öğrenilir. Muhafazakâr yaşam tarzı ile bilinen Cevdet Paşa'nın edep, ahlak ve aile hakkındaki görüşlerinin oluşmasında Bükreş'te tanık olduğu sosyal yaşamın etkili olduğu anlaşılmaktadır. O, gözlemlerine dayanarak Fransa, Romanya ve Osmanlı toplumundaki sosyal yaşamı karşılaştırmıştır. Türk toplumundaki ahlak ve aile anlayışı ile karı-koca ilişkileri üzerinden yaptığı değerlendirmeleri ise okul ve eğitim ile ilişkilendirmiştir. Cevdet Paşa, okul ve eğitimi toplumun yetişmesi ve gelişmesinin öncelikli ögesi olarak görmektedir. Okul eğitimi ile insanlık için faydalı bir medeniyet kurulabilir. Bükreş'te toplum ve aile hayatında gördüğü uygulamaları muhafazakâr değerleri ile eleştirmiştir. Bükreş'in şehir mimarisi ve peyzajı yönü ile gelişmiş olmasına karşın eğitimde ahlak ve edep eksikliğini medeniyetin okul tarafından kurulmamış olmasına bağlamıştır (Cevdet Paşa, 1991, s. 28). Ahmed Cevdet Paşa'nın muhafazakâr/ dini görüşlerinin ipuçlarını da veren bu değerlendirmeler okulun insan yaşamındaki etkisine olan mutlak inancını göstermektedir.

Sonuç

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin devlet müesseselerinin dönemin ihtiyacına uygun olarak yeniden inşa dönemi olarak isimlendirilmektedir. Rusya, Avusturya, İran ve Fransa ile yapılan savaşların kaybedildiği, askerî yenilgilerin sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve siyasî problemlerin çözümü için çareler arandığı bu dönemde eğitim, sorunların çözüm merkezi olarak görüldüğü için yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda askerî eğitimden başlayarak, yaygın ve örgün eğitim kurumları dönemin şartlarına göre yeniden düzenlenmiştir. Yenilenen devlet teşkilatının bürokratik ve teknik işlerini sürdürecektir nitelikli eleman ihtiyacı yeni okulların açılmasına ve okul türlerinin artmasına da sebep olmuştur. Bu dönemde hem İstanbul'da hem de İstanbul dışında yeni usullere göre eğitim veren mektepler açılmıştır. Tanzimat dönemi ile başlayan süreçte Ahmed Cevdet Paşa eğitim kurumlarının yeniden yapılanmasında görev alan önemli devlet adamı ve eğitimcilerden birisidir. Paşa, Tanzimat mekteplerinde öğretmen, okul müdürü, ders kitabı yazarı ve eğitim bakanı olarak görev yapmıştır. Medrese kökenli Tanzimat bürokratu ve devlet adamı kimliği ile okullarda ders programlarının hazırlanmasında, eğitim yönetimi ve denetiminde aktif rol almıştır. Ahmed Cevdet Paşa, yaşamı boyunca çalışmalarını ve gözlemlerini Tezâkîr ve Ma'rûzât isimli eserlerinde kaleme almış, eserlerinde siyasî, sosyal ve ekonomik konular ile birlikte eğitim görüşlerini de ifade etmiştir.

Cevdet Paşa, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılanma ve reform çağında batı etkisinde sürdürülen modernleşme sürecinde eğitim kurumlarında modernite ile gelenek arasında bir sentez oluşturmaya çalışmıştır. Kültür kökleri bakımından farklılıkları göz ardı etmeyen ve sosyal alanda gelenek değerlerini koruyan bir Osmanlı modernleşmesi perspektifi oluşturmak istemiştir. Yenileşmenin kaçınılmaz olduğunu kabul eden Cevdet Paşa, "ağırbaşlı medreseli" kimliği ile batıyı tanıyan ve üstünlükleri gören, ancak gelenekten kopmaktan çekinen; ölçülü, vakarlı ve doğulu gururunu diri tutan bir yenilikçi olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımından onun radikal batılılaşmaya karşı olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Cevdet Paşa, yukarıdan aşağıya toplumu dönüştürmeyi hedefleyen modernleşmeci yaklaşımlardan farklı düşünmektedir. Toplumun adetlerine muhalefet ve müdahalenin hem insanın hem de toplumun huzurunu bozacağını öngören Ahmed Cevdet Paşa, toplum görüşü itibari ile muhafazakârdır. Ancak katı gelenekçiliğin toplum sorunlarını çözmek için yetersiz kalacağını da tespit etmiştir. Modernleşme, batıcılık, muhafazakârlık, dindarlık tartışmalarının başladığı XIX. yüzyılda Ahmed Cevdet Paşa "*iki ayrı dünya arasında bir ilmiyelidir*". Eğitim reformlarına ilişkin görüşleri bu genel çerçeve içerisinde yer almaktadır. Avrupa eğitim kurumlarının Osmanlı medreselerine olan üstünlüğünü hüznle tespit etmiş, yenilenmeyi mecburiyet olarak düşünmüştür. Ancak yenilenmenin tümüyle bir Avrupa taklidine dönüşmesine karşı çıkmıştır. Fen ve teknoloji alanlarında modernleşmeci tutumuna karşılık özellikle hukuk, tarih, eğitim gibi sosyal alanlarda Avrupa'daki örnekleri de inceleyerek geleneğe ve İslam dininin değerlerine bağlı bir yenilenme gerçekleştirmek istemiştir. Bu çalışmalarını sırasında Avrupa okullarında kullanılan eğitim materyallerini Osmanlı eğitim kurumlarında kullanmakta bir problem görmemiş, hatta teşvik etmiştir. Onun bu çabaları dönemin eğitim sisteminde muhafazakâr modernizm olarak isimlendirilebilecek bir anlayış oluşmasına katkı sağlamıştır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın eğitim görüşleri içerisinde dil eğitiminin özel bir yeri bulunmaktadır. Dil eğitimini Türkçe eğitimi ve yabancı dil eğitimi olmak üzere iki kategoride ele almıştır. Ana dil olan Türkçenin doğru öğrenilmesi ve kullanılması onun öncelikli konusudur. Eğitimde yeniden yapılanma çalışmalarında ilk mekteplerden başlayarak Türkçenin okulda öğretilmesi ve doğru kullanılması için okullarda okutulmak üzere dil bilgisi kitapları hazırlamıştır. Türkçenin bilim dili olabileceğini savunmuş, üyesi olduğu Encümen-i Daniş'in Türkçenin gelişmesine katkı sağlanacağını değerlendirmiştir. Diğer yandan yabancı dil öğretilmesi için çalışmalar yapmıştır. Kendisinin medresede öğrendiği Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızca ve Bulgarca öğrenme gayreti yabancı dil eğitimine verdiği önemi göstermektedir. Kızı Fatma Aliye'yi Fransızca öğrenmeye teşvik etmesi onun bu görüşlerinin dönemsel ya da günlük değil planlı bir vizyonun parçası olduğunu göstermektedir. Dil eğitimini aynı zamanda medeniyet eğitimi olarak değerlendiren Cevdet Paşa, yabancı dil öğrenmenin yabancı medeniyeti öğrenmek olduğunu, eğer gerekli tedbirler alınmaz ise yabancı dil eğitiminin medeniyet değiştirme ile sonuçlanabileceğini ifade etmiştir.

Ahmed Cevdet Paşa eğitimin yaygınlaştırılması ve ulaşılabilir olması için gayret sarf etmiştir. Eğitimin yaygınlaştırılması Ahmed Cevdet Paşa'nın stratejik hedeflerinden birisidir. II. Abdülhamid döneminde yapılan eğitim reformlarında ve İstanbul dışında okul inşasında Ahmed Cevdet Paşa'nın görüşlerinin etkili olduğu Tezâkîr'deki ifadelerden anlaşılmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa'nın yeniliklere açık tutumu, yeni eğitim düşüncesini ve metotlarını yakından takip etmesi ve incelemesi dönemin reformlarını etkilemiştir. Cevdet Paşa'nın okulların öğrenci kabul şartları ve sınav esaslarına ilişkin düzenlemeleri, staj uygulamaları ve eğitim programlarının hazırlanmasına ilişkin yaklaşımları onun eğitimi bilimsel olarak ele alındığını göstermektedir. Dârülmualîmin Nizamnamesi'ne öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği nitelikleri belirleyen, muallim mektebine alınacak

olan talebelerinin niteliklerini tespit eden hükümler koymuştur. Bu uygulamalar günümüz öğretmen yetiştirme uygulamaların bile ilerisinde uygulamalar olarak değerlendirilmektedir. Ahmet Cevdet Paşa, iyi bir öğretmenin anadilini doğru kullanması gerektiğini düşündüğünden öğretmen adaylarının Türkçeyi iyi derecede bilmelerini zorunlu hale getirmeye çalışmıştır. Öğretmeni eğitimin temel unsuru olarak gördüğünden hem öğretmen yetiştirmeye önem vermiş hem de öğretmenlerin mali haklarına ilişkin düzenlemeler yapılmasına yönelik çalışmalar yapmıştır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Tezâkîr ve Ma'rûzât'ta dönemin eğitim sistemine ve uygulamalarına eleştiriler getirdiği de görülmektedir. Cevdet Paşa'nın eğitim uygulamalarına getirdiği eleştiriler ana hatları ile atamalarda yandaşlık ve kayırmacılık, yetişmiş nitelikli insan yoksunluğu, medreselerin işlevini kaybetmesi, eğitimin öneminin kavranamaması ve istikrarsızlık olarak sınıflandırılabilir.

Eğitim sistemi ve eğitim kurumları hakkındaki tartışmalar Türkiye'de her dönemde güncelliğini korumaktadır. Eğitimde yetiştirilecek insan tipi başta olmak üzere, öğrencilerin okullara kayıt-kabul koşulları, kademeler arası yatay ve dikey geçiş, öğretmen yetiştirme ve ders müfredatı konularında toplum kesimlerini memnun etmeyen sonuç ve çıktılar eğitim konusu yeniden tartışmayı zorunlu kılmaktadır. XIX. yüzyılda güncel ihtiyaçları gören, milletin beklentileri ile birlikte mümkün ile mecbur olanı birleştirerek icraya koymaya çalışan bir devlet adamı kimliği ile Ahmed Cevdet Paşa'nın işaret ettiği eğitim sorunları güncel eğitim sorunları ile önemli benzerlikler göstermektedir. Öğretmen yetiştirme, öğrenci kayıt kabul şartları, kademeler arası geçiş, eğitim yöneticisi atama, eğitimin finansmanı, ders müfredatları ve yetiştirilmesi planlanan insan tipine ilişkin tartışmalar ve farklı yaklaşımlar günümüzde de eğitim reformu tartışmalarının ana eksenini oluşturmaktadır. Ahmed Cevdet Paşa'nın Türk eğitim sisteminin kronik sorunlarına getirdiği çözüm önerileri de güncelliğini muhafaza etmektedir. Bu yönü ile günümüz sorunlarının anlaşılması ve çözümüne onun kılavuzluğu referans oluşturabilecektir. Türkçe eğitimi ve Türkçenin bilim dili olarak geliştirilmesi başta olmak üzere öğrencilere öğretilen bilgi ve kazandırılması hedeflenen davranışlar aynı zamanda medeniyet düşüncesini ve gelecek beklentisini de belirlemektedir. Eğitimi, bilgi ve kültür aktarımının yanı sıra medeniyet inşa aracı olarak da değerlendiren Ahmed Cevdet Paşa'nın ahlaklı, edepli, mütedeyyin, devlete bağlı, dönemin teknik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılama becerisine sahip insan yetiştirme düşüncesi güncel eğitim tartışmalarında önemini korumaktadır.

Kısaltmalar

A. VKN. Bab-ı Asâfi Vakanüvislik Kalemî; **BOA** Başbakanlık Osmanlı Arşivi; **DH. SAİD. d.** Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri; **I. MF.** İrade Maarif; **MF. MKT.** Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî; **nr.** Numara; **Y. EE.** Yıldız Esas Evrakı; **Y. PRK. MF.** Yıldız Perakende Evrakı Sadâret Maârif Nezâreti Maruzâtı.

KAYNAKÇA

ACUNER, İ. S. (1994). *Ahmed Cevdet Paşa'nın Eğitim Görüşü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Ahmed Cevdet Paşa (1980). *Ma'rûzât*. (hzl. Yusuf Halaçoğlu). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ahmed Cevdet Paşa (1986). *Tezâkîr* (hzl. Cavid Baysun) 2. Baskı. I-III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Ahmed Cevdet Paşa (1991). *Tezâkîr* (hzl. Cavid Baysun). 2. Baskı. IV. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AKYÜZ, Y. (1990). "Darülmualimîn'in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa". *Milli Eğitim*. 95: 3-20.
- AKYÜZ, Y. (2006). "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmualimîn'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 20: 17-58.
- BABINGER, F. (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. (çev: Coşkun Üçok). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇELİK, H. İ. (2021). "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti Hukuk Eğitiminde Modernleşme". *Necmettin Erbakan Hukuk Araştırmaları Kamu Hukuku*. (ed. Nuran Koyuncu-Abdülkadir Yıldız). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları: 269-299.
- DANIŞMAN, Z. (1966). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. XII. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Ebul'ula Mardin (1996). *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- GÜNDÜZ, M. (2012). *Eğitimci Yönü İle Ahmed Cevdet Paşa*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Y. - M. Â. AYDIN (1993). "Ahmed Cevdet Paşa". *DİA*. VII: 443-450.
- İPŞİRLİ, M. (1993). "Cer". *DİA*. VII: 388-389.
- İZGÖER, A. Z. – İ. KARA (2021). *Cevdet Paşa'nın Lâyihaları: Devlet Din Islahât Hukuk Maarif*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARAL, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi (Nizami- Cedit ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*. V. 8. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KESKİNOĞLU, O. (1966). "Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. XIV/1: 221-234.
- KODAMAN, B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LEWİS, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (çev. Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MERİÇ, C. (1986). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- MERİÇ, C. (2002). *Jurnal 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- OKLAY, E. (2014). "Ahmet Cevdet Paşa'nın Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXIX/1: 233-251.
- ORTAYLI, İ. (1987). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. 27. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- SIRMA, İ. S. (1990). *Tanzimat'ın Götürdükleri*. 3. Baskı. İstanbul: Beyan Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (2012). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. (hzl. Abdullah Uçman). 19. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- YILMAZ, M. (2013). *Ahmed Cevdet Paşa'nın Eserlerinde Avrupa ve Avrupa Tarihi Algısı*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, Y. PRK. MF. 01.03.01

BOA, A. VKN. 01.023.01-02

BOA, A. VKN. 01.025.01

BOA, A. VKN. 02.022.03.01-08

BOA, DH. SAİD. d. 8/12

BOA, I. MF. 01.01.01, 02

BOA, Y. EE. 00112

BOA, Y. EE. 0112.06

BOA, Y. EE.75-26 -001, 002, 003

BOA, Y. PRK. MF. 05.024.01.01-03

BOA, MF. MKT. 332.89

BAO, İ. MF. 1-10

BOA, Y. PRK. MF. 5-24

İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, Atatürk Kütüphanesi, Cevdet Paşa Evrakı, nr. 1-35.